

ABDURRAHMAN CÂMÎ'NİN ÇİHL HADİS'İNİN TÜRKÇE KIRK HADİSLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EĞİTİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ*

Cavit Erdem**

E-mail: caviterdem99@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8837-1700>

Hamit Er***

E-mail: hamit_er@istanbul.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-7582>

Citation/©: Erdem C. & Er H. (2021). Abdurrahman Câmî'nin *Çihl Hadis*'inin Türkçe kırk hadisler üzerindeki etkisinin eğitim açısından değerlendirilmesi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 317-331.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1006078>

Öz

Hicri II. asırdan itibaren yazılmaya başlanan kırk hadisler, zamanla bir geleneğe dönüşmüş ve tarih boyunca çok sayıda kırk hadis kaleme alınmıştır. Kırk hadisler daha çok Hz. Peygamber'in kısa, veciz ve ezberlenmesi kolay hadislerinin seçilmesiyle oluşturulmuştur. İnanç, ibadet ve ahlâk konularıyla birlikte sosyal hayata yönelik dini pratik bilgileri içermesi; dini konularda yeterli bilgi sahibi olmayan geniş halk kitleleri tarafından okunup anlaşılabilir olması gibi nedenlerden dolayı "Kırk Hadisler" din eğitimi açısından önemli görülmüştür. Abdurrahman Câmî tarafından yazılan manzum *Çihl Hadis*'in kırk hadis geleneğinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Birçok

---

* **Etik Beyan:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir. **Ethical Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Makale Yazımı / Writing up: CE (%50), HE (%50); Makale Gönderimi ve Revizyon: Submission and Revision: CE (%50), HE (%50).

Çıkar çatışması / Conflict of interest: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no conflict of interest.

** İstanbul Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Doktora Öğrencisi.

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

dini ve ahlâki ilkeyi barındıran eserde; örnek bir Müslümanın taşıması gereken vasıfları, ideal bir toplumdaki insani ilişkileri konu alan hadislere yer verilmiştir. Eseri kırk hadis geleneğinde önemli kılan özelliklerden bir tanesi şiir dilini kırk hadis geleneğinde başlatmış olması diyebiliriz. Kırk hadis tarihinde ilk manzum kırk hadis kaleme alan Abdurrahman Câmî, kendisinden sonra yazılan kırk hadislere örnek olmuştur. Osmanlıda etkin bir şekilde kullanılan ve İslami ilimler başta olmak üzere tıptan astronomiye her alanda kullanılan şiir dili, Abdurrahman Câmî sonrası kırk hadislerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Şiir dilinin kırk hadislerde kullanılmasıyla beraber Osmanlı ve diğer milletlerden çok sayıda şair, kırk hadis yazmıştır. Kırk hadislerde şiir dilinin kullanılmasıyla beraber az kelimeyle çok şey ifade edilmiş, şiirin ahengiyle hadislerin mesajı hafızada kolayca yer etmiş ve duygulara hitap edilerek insanları etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kırk Hadis, Eğitim, Abdurrahman Câmî.

EDUCATIONAL EVALUATION OF ABDURRAHMAN CAMI'S EFFECT OF CIHL HADITH ON TURKISH FORTY HADITHS

Abstract

40 Hadith's works have started to write in Hijri II, and It is turned out to be a tradition. Throughout history, there are a lot of "40 hadith" written. 40 hadith include mostly short, concise, and easy to memorize which is the hadith of the Holy Prophet. 40 Hadith's include religious practice information about social life along with the subjects of belief, worship, and morality; "Forty Hadith's" were considered important in terms of religious education, for reasons, for example, being readable and clear by most people who don't have enough information on religion major. We can say that the poetic *Cihl Hadith* written by Abdurrahman Cami has an essential place in the Forty Hadith tradition. In that work, there is a lot of religious and moral principles; The hadiths about the qualities that an exemplary Muslim should have and the human relations in an ideal society are included. On the other hand, *Cihl Hadith* played an influential role in starting the language of poetry in the Forty Hadith tradition. Abdurrahman Cami, who wrote the first forty hadith with the language of poetry in the history of Forty Hadith, serves as a model for Forty Hadith's written after him. The language of poetry, which was used effectively in the Ottoman Empire and used in every major from medicine to astronomy, especially in Islamic sciences after Abdurrahman Cami. Forty Hadith's with language with poetry written by Ottomans and other nations. With the use of the language of poetry in the forty hadiths, it was thought to express a lot of things with fewer words, and the hadiths were easily remembered with the harmony of the poem. It affected people by appealing to their emotions.

Keywords: Hadith, Forty Hadiths, Education, Abdurrahman Cami.

Giriş

İslam dininin birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa doğru yolu gösteren bir hidayet rehberi olarak gönderilmiş, Hz. Peygamber de Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara ulaştırmak üzere görevlendirilmiştir. Sünnet, Hz. Peygamber'in dinin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde yaşamı ve Kur'ân-ı Kerîm'in hayata örnekliliği olarak tarif edilebilir. Bundan dolayı hadis ve sünnetler Müslümanlar için önemli bir hayat rehberi, İslam'ın ikinci sırada yer alan temel kaynağı sayılmıştır (Bektaş, 1990, s. 9).

Kırk Hadisler Hz. Peygamber'in belli sayıdaki hadislerden meydana gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde; Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinde yer alan emirlerinin tutulmasını ve nehiylerinden kaçınılmasını emretmiştir (Kur'an-ı Kerim, 3:32; 8:20, 45, 46; 4:13, 59, 80).

Tarih boyunca Müslümanlar Hz. Peygamber'in hayatını, en ince ayrıntısına kadar incelemişlerdir. Hz. Peygamber'in hayatının her safhası sanat, edebiyat, tarih vb. farklı ilmi disiplinlere konu olmuştur. Doğumu "Mevlid", hayatı "Siyer", göğe yükselişi "Miraç", güzel ahlâkı "Hilye", Mekke'den Medine'ye göç etmesi; "Hicret Name", vefatı; "Vefat Name" adıyla "dini edebiyatta" bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır (Bektaş, 1990, s. 9).

Kültür ve medeniyetlerin ayakta kalmasında, gelenek ve teamüllerin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Kırk hadis geleneğinin tarih boyunca kesintisiz devam etmesi; İslami kültürün nesilden nesle aktarılmasında, İslam medeniyetinin gelişmesinde, İslam ahlâkının eğitim ve öğretiminde, önemli bir rol üstlenmiştir. Bu geleneğin ana konusu olan sünnetler ve hadisler; Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini açıklayan ve onun yaşanmış bir hayat pratiğini oluşturan, hüküm bulunmayan konularda hüküm koyan, dinin ikinci temel kaynağıdır. Namazın nasıl kılınacağı, orucun tutulma şekli, zekât ve hac ibadetinin yapılışı gibi soyut konuların uygulaması gösterilerek somutlaştırılmıştır. Hadisler; İslam'ın iman, ibadet, ahlâk anlayışını, dine ve dünyaya bakışını somutlaştırmıştır (Aybey, 2018, ss. 201-202).

Hicri ikinci asırdan itibaren yazılan ve Hz. Peygamber'in itikâdî, amelî, ahlâkî ve hayatın diğer alanlarını konu alan belli sayıda hadislerinden kırk hadis risaleleri oluşturulmuştur. Zayıf olduğu ifade edilen Hz. Peygamber'in "*Kim ümmetinden hadislerim içerisinde kırk tanesini ezberleyip başkalarına öğretirse, yevmi kıyamette, Allah onu, alimler arasında diriltir*" (Aclûnî, 1988, s. 17) anlamındaki hadis, kırk hadis geleneğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Türk edebiyatında *Kırk Hadis*, Arap edebiyatında *Erbaun Hadis*, Farsçada *Çihil Hadis* adı verilen eserlerin yazılması, bir gelenek olarak günümüzde de devam etmektedir. Belli bir konuyu veya farklı konuları kapsayan belli sayıda hadislerin seçilmesiyle kırk hadis eserleri yazılmıştır. Bazı kırk hadis eserleri de daha önce yazılmış kırk hadislerin tercüme ve şerhlerinden oluşmuştur. Bu eserlerin, iman, ibadet ve ahlâk konularını, sosyal hayatla alakalı pratik dini bilgileri içermeleri, insanların kolayca okuyup anlayabileceği eserler olması dolayısıyla din eğitimi açısından önemli görülmüştür.

(Korkmaz, 2001, s. 1) Kırk hadis telif, tercüme ya da şerhi türünde eserler her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Kırk hadislerin her dönemde bütün Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında olması, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve ona verilen önemin tezahürü olduğu söylenebilir.

İlk kırk hadis, Abdullah b. Mübarek el-Mervezî (ö. 181/797) tarafından yazılmış olmakla birlikte en çok bilinen kırk hadis, *el-Erba'un en-Nevevi* adıyla Nevevî (ö. 676/1277) tarafından kaleme alınmıştır. Farsçada bilinen en meşhur kırk hadis ise, Abdurrahman Câmî (Uludağ, 2014, ss. 267-280; Macit, 1991, s. 519) tarafından yazılan *Çihl Hadis* olmuştur. Osmanlıda, çok sayıda alim, şair ve alanında uzman diğer meslek erbabı müellif, Türkçe kırk hadis kaleme almışlardır. Türkçede kırk hadis, Mahmud b. Ali (ö. 761/1360) tarafından *Nehcü'l-Feradis* adıyla yazılmıştır (Karahan, 2002, s. 468). Çok sayıda Türk şairi etkileyen Abdurrahman Câmî'nin yazmış olduğu kırk hadis bir çok Türkçe tercümesi yapılmış ve nazireleri yazılmıştır. Bu şairler arasında Ali Şîr Nevâî, divan edebiyatımızın önemli şairlerinden Fuzûlî, Nâbî, Münîf ve Rihletî gibi şairler de yer almıştır.

Bu çalışmada Abdurrahman Câmî'nin kırk hadis eserinin, kapsadığı dini ve ahlâkî değerlerin tespit edilerek Türkçe kırk hadisler üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

1. Çihl Hadis, Tercüme-i Erbain veya Erbain-i Câmî

İran edebiyatının önemli şair ve düşünürlerinden Abdurrahman Câmî'ye ait olan Çihl Hadis, Osmanlı döneminde yazılan manzum kırk hadislerin şekillenmesine önemli katkı sağlamıştır. Eser, Hz. Peygamber'in "Cevamiü'l-Kelim" cinsi hadislerinden oluşan kırk hadis toplanmasıyla oluşmuştur. Eserde toplum ve birey açısından önemli çok sayıda insanî, dinî ve ahlâkî değere yer verilmiştir. Farklı tarihlerde, farklı dillere tercümesiyle bu değerler hatırlatılmıştır. Câmî tarafından yazılan kırk hadis eseri, *Tercüme-i Erba'in, Çihl Hadis, Erba'in-i Câmî* adlarıyla bilinmektedir. Eserde önce hadislerin Arapça metnine yer verilmiş ve akabinde de Farsça bir dördükle tercüme edilmiştir (Câmî, 1284, 2a-5a; Sevgi, 1999, ss. 1-2).

Abdurrahman Câmî, kırk hadis eserine yazmış olduğu mukaddimede, Allah'a hamd etmiş, Hz. Peygamber'in ve sünnetinin öneminden bahsetmiş, akabinde de hadis ve sünneti rivayet ederek Hz. Peygamber'i görmeyenlere, sohbetinde bulunamayanlara ulaştıran râvilere övgülerde bulunmuştur. Hz. Peygamber'e ve ehline, ashabına salat-ü selam getirerek onların ilminin nesillere ulaştırılması ve edeplerinin korunması için dua edilmiştir. Hz. Peygamber'in kırk hadis öğrenen ve öğretenlere dair müjdesini içeren hadise atıfta bulunarak bu müjdeye nail olmayı arzuladığını ifade etmiştir. Bu müjdeye nail olmak için Hz. Peygamber'in kısa özlü ve ezberlenmesi kolay kırk sözünü insanların istifadesi için nazmen Farsçaya tercüme ettiğini, yardımın ancak Allah'tan olacağını, eserini mukaddimesinde ifade etmiştir (Câmî, 1284, 2a; Sevgi, 1999, ss. 1-2). *Çihl Hadis'in* Türkiye'deki kütüphanelerde 45 nüshasının olduğu tespit edilmiştir. (Kaska, 2020, s. 245).

Abdurrahman Câmî'nin kırk hadis eserinde, bir Müslümanda bulunması gereken vasıflar, toplumsal düzenin devamı için bireylerin üzerine düşen görev ve sorumluluklar yer almıştır (Câmî, 1284, 2a-5a; Küçük, 1997, s. 93). Hadislerde fertlerin kendine ve yaşadığı topluma faydalı olmalarından bahsedilerek kişilerin birbirlerinin haklarına saygılı davranmaları, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesi için yapmaları gereken vazifeleri anlatılmıştır. Esere genel olarak bakıldığında sorumlu, fedakâr ve akıllı bir müminde bulunması gereken vasıflardan bahsedilmiştir. Eser, insanlara dini-ahlâki değerlerin öğretildiği bir din eğitimi risalesi üslubuyla yazılmıştır. Abdurrahman Câmî'nin *Çihil Hadis*'inde yer alan hadislerin Türkçe anlamı aşağıda sıralanmıştır.

- 1-“Sizden biriniz, kendisi için sevdiği şeyi, kardeşi için de sevip istemedikçe iman etmiş sayılmaz.” (Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71).
- 2-“Kim Allah rızası için verir, Allah rızası için kötülüğe mani olursa, sevdiğini Allah için sever, sevmediğini de Allah için sevmeyerek buğz ederse, o kişi imanını, kemâle erdirmiştir.” (Miras, 1991, s. 80).
- 3-“Hakiki Müslüman, Müslüman kardeşlerinin elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir.” (Buhârî, “Edep”, 76).
- 4-“İki kötü haslet olan cimrilik ve kötü ahlâk bir müminde birleşmez.” (Tirmizî, “Birr”, 41).
- 5-“İnsan yaşlandıkça onda bulunan iki haslet; hırs ve tul-i emel gençleşir.” (Tirmizî, “Zühd”, 28).
- 6-“İnsanlara teşekkür etmesini bilmeyen, Allah'a da şükretmesini bilmez.” (Tirmizî, “Zühd”, 11).
- 7-“İnsanlara merhamet etmeyen kimseye Allah da merhamet etmez.” (Müslim, “Fedail”, 65).
- 8-“Allah'ı zikretmek hariç, dünya ve dünyadakiler lanetlenmiştir.” (İbn Mace, “Zühd”, 3).
- 9-“Altına ve gümüşe; maddiyata kul ve köle olanlar mel'undur.” (İbn Mace, “Zühd”, 19).
- 10-“Temizliğe devam et ki rızkın artsın.” (Hindî, 1979, s. 154).
- 11-“Mümin aynı yılın deliğinden ikinci defa ısırılmaz; mü'min aynı hatayı ikinci defa yapmaz.” (Buhârî, “Edep”, 83; Müslim, “Zühd”, 63).
- 12-“Söz verme, borçtur.” (Hindî, 1979, s. 347).
- 13-“Bir mecliste konuşulanlar emanettir. Yani gizli tutulmalıdır.” (Aclûnî, 1988, s. 32).
- 14-“Kendisiyle istişare olunan, emin bir kimse olmalıdır.” (İbn Mâce, “Edeb”, 37).
- 15-“Müsamaha, kazançtır.” (Aclûnî, 1988, s. 456).
- 16-“Borç, dini çirkinleştirir. Yani ayıplı kılar.” (Aclûnî, 1988, s. 414).

- 17-“Kanaat tükenmez bir hazinedir.” (Aclûnî, 1988, s. 102).
- 18-“Sabah uykusu rızka engel olur.” (Aclûnî, 1988, s. 20).
- 19-“İyiliğin afeti başa kakmaktır.” (Heysemî, 1967, s. 283).
- 20-“Mutlu kişi, başkalarının hal ve davranışlarından ders çıkararak ve ibret alan kimsedir.” (el-Kudâî, 1968, s. 79).
- 21-“Duyulan her şeyin, diğer insanlara söylemesi, günah olarak kişiye yeter.” (Aclûnî, 1988, s. 452).
- 22-“Ölümü hatırlamak öğüt olarak yeter.” (Aclûnî, 1988, s. 112).
- 23-“İnsanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı olandır.” (Aclûnî, 1988, s. 393).
- 24-“Allah, nezaketli, hoşgörülü ve güler yüzlü olanları sever.” (Hindî, 1979, s. 516).
- 25-“Hediyeleşin ki sevginiz artsın.” (Aclûnî, 1988, s. 319).
- 26-“İyiliği, manevi güzelliği yüzüne akseden kimselerden isteyiniz.” (Aclûnî, 1988, s. 136).
- 27-“Aralıklı ziyaret et ki daha çok sevilesin.” (Aclûnî, 1988, s. 438).
- 28-“Kendi kusurlarıyla uğraşırken başka insanların ayıplarıyla meşgul olmayan kişiye ne mutlu.” (Aclûnî, 1988, s. 46).
- 29-“Zenginlik, başkalarının elinde olandan ümit kesmektir.” (Hindî, 1979, s. 195).
- 30-“Kişinin kendine faydasız olanları terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir.” (Tirmizi, “Zühd”, 11).
- 31-“Hakiki pehlivan, güreşte rakiplerini yenen kimse değildir. Asıl pehlivan öfkeliyken öfkelerini yenip, nefesine hakim olandır.” (Buhârî, “Edep”, 76).
- 32-“Hakiki zenginlik, mâl ve servetin çok olması değildir; asıl zenginlik, gönül zenginliğidir.” (Tirmizî, “Zühd”, 28).
- 33-“İhtiyatlı olmak, kötü ihtimâlleri düşünmenin neticesidir.” (Aclûnî, 1988, s. 355).
- 34-“İlmi öğrenmek isteyeneye engel olmak helâl değildir.” (Aclûnî, 1988, s. 68).
- 35-“Güzel söz, sadakadır.” (Aclûnî, 1988, s. 115).
- 36-“Çok gülmek kalbi öldürür.” (İbn Mâce, “Zühd”, 19).
- 37-“Cennet, annelerin ayakları altındadır.” (Nesâî, “Cihad”, 6).
- 38-“Belâ, söze vekil kılınmıştır. Yani belâ sözle gelir.” (Aclûnî, 1988, ss. 550-553).
- 39-“Bakışların edebe uygun olmaması, İslam’ın hoş görmediği yöne yönelmesi, şeytanın attığı oklarından bir oktur.” (Aclûnî, 1988, s. 328).
- 40-“Mümin, komşusu aç dururken karnını doyurmaz.” (Hindî, 1979, s. 769).

1.1. Abdurrahman Câmî'nin Türkçe Kırk Hadisler Üzerindeki Etkisi

XV. asırda Abdurrahman Câmî'nin Hz. Peygamber'in hadislerinden seçerek Farsçaya manzum olarak tercüme etmesiyle meydana gelen kırk hadis Fars edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da önemli eserler arasında yer almıştır. Eserin çok sayıda Türkçe manzum tercümelerinin yapılmış olması; Câmî'nin kırk hadisinin Türk şairleri etkilediğini göstermektedir. Başta Ali Şîr Nevâî olmak üzere 16.yüzyılda Fuzûlî ve Rihletî; 18.yüzyılda Nâbî, Müfîd, Münîf, Ahmet Nüzhet, Seyyit İbrahim; 20. yüzyılda ise Zühdî, Câmî'nin "Çihl Hadis'ini Türkçeye tercüme etmiştir (Nevâî, 1311, ss. 2-24; Münîf, 1264, ss. 2-40; Karahan, 1952, ss. 345-371; Bektaş, 1990, s. 10).

Abdurrahman Câmî ile birlikte başlayan manzum kırk hadis geleneğinin Türkler üzerinde etkili olmasının sebeplerinden biri Osmanlı döneminde şiir dilinin etkili olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Osmanlıda şiirin devlet yönetiminden medreselere kadar herkesi etkilediği bilinmektedir. Osmanlıda XV. yüzyıldan sonra yazılan kırk hadislerin çoğunun manzum olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde manzum kırk hadisler gibi, Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti konu alan divan edebiyatımızda ortaya çıkan naat, hilye, ilmihal gibi eserlerde, manzum olarak yazılma geleneği oluşmuştur. Manzum kırk hadis yazma geleneği, Abdurrahman Câmî ile başlamış ve diğer şairler ondan etkilenecek manzum kırk hadis yazmışlardır (Karahan, 1953, ss. 59-83; Yüceer, 2002, s. 3).

Abdurrahman Câmî'nin kırk hadisinin manzum kırk hadis geleneğinin öncüsü olduğunu söyleyebiliriz. Fars ve Türk şairler manzum kırk hadisleri, edebiyatlarının bir türü haline getirmişlerdir. Fars ve Türk edebiyatında kaleme alınan kırk hadislerin çoğunluğunu manzum kırk hadis türü eserler oluşturmuştur. Bu türün Fars ve Türk edebiyatına has kırk hadis geleneği olduğunu söyleyebiliriz. Arap edebiyatında manzum kırk hadisler pek rastlanılmamaktadır. Türkçe manzum kırk hadislerin çok olması, çok sayıda Türk şairin kırk hadis yazmasından kaynaklanmıştır. En çok Türkçe kırk hadis yazarları sırasıyla şairler, âlimler ve mutasavvıflar olarak bilinmektedir (Yıldız, 2013, s. 419).

Abdurrahman Câmî İran edebiyatının klasik döneminin son şairidir. Türk edebiyatının büyük üstatlarından biri olan Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Câmî ile tanışmış uzun süre dostlukları devam etmiştir. Nevâî hem Abdurrahman Câmî'den etkilenmiş hem de onu etkilemiştir. Hatta Câmî, yazdığı eserlerin müsveddelerini Ali Şîr Nevâî'ye göstererek onun görüşlerini almıştır. Osmanlı şairlerinin üstat olarak gördükleri Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Câmî'nin "Baharistan" eserinde meşhur şair ve sufiler arasında sayılmıştır. Nevâî de Abdurrahman Câmî'den 'Kible vü Üstâd u Pîr Manga' (elinden tutulan, yüzün dönüleceği şeyh, üstad) olarak bahsetmiştir (Nevâî, 1311, s. 3; Özsoy, 2019, ss. 13-14). Ali Şîr Nevâî, eserlerinde Abdurrahman Câmî'yi hayırla yâd etmiş, hem arkadaşı hem de mesnevilerine nazireler yazdığı hocası ve mürşidi olduğundan bahsetmiş, kendisi için örnek bir kişi olduğunu ifade etmiştir (Nevâî, 1311, s. 3; Çetindağ, 2011, ss. 129-130). Abdurrahman Câmî'den hem edebi hem de manevi olarak etkilenen Ali Şîr Nevâî, Türk dünyasının önde

gelen şairlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Nevâî'nin eserlerine diğer şairlerin nazireler yazdığı görülmüştür. Abdurrahman Câmî, Türk şairleri doğrudan etkilediği gibi dolaylı olarak da etkilemiştir (Nevâî, 1311; Münîf, 1264; Necip Asım, 1331, ss. 143-165; Köprülü, 2003, s. 43).

Abdurrahman Câmî'nin Türkçe kırk hadisler üzerinde etkili olmasının nedenleri arasında Abdurrahman Câmî'nin, Fatih Sultan Mehmet zamanında başlayıp II. Bayezid'le devam eden iyi ilişkiler içinde olmasını da sayabiliriz. (Dağ, 2019, ss. 9-10) Câmî'nin II. Bayezid'le birlikte bazı Osmanlı şairleriyle de mektuplaştığını ifade etmiştir. Abdurrahman Câmî'nin Osmanlı döneminde sadece devlet yöneticileriyle değil, çok sayıda şairle de görüşmüştür. 16. yüzyılda çok sayıda şair, Abdurrahman Câmî ve Ali Şîr Nevâî'nin yaşadığı önemli ilim ve kültür merkezi olan Herat'a gitmiş, burada bilgi ve görgülerini artırmıştır. Bu dönemde Herat'a giden şairler arasında bulunan Behiştî ve Bursalı Kandi, gördüğü edebi eser ve ürünleri, üretilen kültürü Anadolu topraklarına taşımışlardır. Aşık Çelebi, Melihî'nin Câmî'nin ders arkadaşı olduğundan bahsetmiştir (Macit, 1991, s. 541).

1.2. Manzum *Çihl Hadis'i* Türkçeye Tercüme Eden Şairler

Abdülkadir Karahan'a göre, Türklerde kırk hadis yazma geleneği XIV. asırdan itibaren başlamıştır. Türklerde ulemanın dışında başta edebiyatçılar, mutasavvıflar olmak üzere farklı meslek gruplarından da kırk hadis yazarlar olmuştur. XV. yüzyıldan itibaren özellikle 16. yüzyılda kırk hadisler hem sayıca çoğalmış hem de edebî açıdan büyük bir önem kazanmıştır. Abdurrahman Câmî, manzum kırk hadislerin yazılmasında ve gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Birçok şaire kırk hadis yazma konusunda ilham kaynağı olmuştur. Çok sayıda kırk hadis risalesi, Abdurrahman Câmî'nin kaleme aldığı *Çihl Hadis*'ten etkilenmiştir (Karahan, 1952, ss. 345-371; Küçük, 1997, s. 90). Câmî'nin kırk hadisini Türkçeye tercüme eden şairlerimizi aşağıda olduğu gibi sıralayabiliriz:

Büyük Türk şairlerinden biri olan Ali Şîr Nevâî (1441-1501), Câmî'nin *Çihl Hadis*'ini Türkçeye ilk çeviren kişi olarak bilinmektedir. Câmî ile aynı dönemde yaşamış ve onunla dostluk kurmuştur. Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Câmî'nin henüz sağlığında onun icazetiyle kırk hadis eserini Harezmi Türkçesine tercüme etmiştir. Yirmi üç beyitlik bir mukaddime girişinden sonra kıtalar halinde yazılan eser, sonuna yazılan beş beyitlik bir hatime ile bitirilmiştir. (Nevâî, 1311; Sevgi, 1999, ss. 4-6).

Fuzûlî (?-1556), Osmanlı'da en çok sevilen ve eserleri en çok okunan klasik Türk edebiyatının en önemli lirik şairlerinden birisidir. Arapça, Türkçe ve Farsça yazmış olduğu eserleri hala değerlerini korumaktadır (Şahin, 2007, ss. 507-508). 15. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta doğduğu tahmin edilen Fuzûlî, 16. yüzyılda Türkçe kırk hadis eserini yazmıştır. Eserine mensur bir mukaddime ile başlayan Fuzûlî, Câmî'nin kırk hadisini Türkçeye çeviren ikinci Türk şair olarak bilinmektedir. Fuzûlî eserin kısa mukaddimesinde Câmî tarafından güvenilir kırk muteber hadisin seçilip Farsçaya tercüme edildiğini ve bu hadislerden umumî

bir fayda elde etmek için, kıtalar halinde Türkçeye şerh ettiğini ifade etmiştir (Fuzuli, 2020; Karahan, 1952, s. 355; Sevgi, 1999, s. 8).

Osmanlı döneminde Abdurrahman Câmî'nin *Çihl Hadis*'ini Türkçeye tercüme eden şairlerden birisi de Rihletî'dir. Câmî'nin kırk hadisini tercüme ederken eserin giriş ve mukaddimesi dahil olmak üzere aslına sadık kalmıştır (Karahan, 1952, s. 359; Sevgi, 1999, s. 9-10).

17. yüzyılda dünyaya gelen Nâbî (1642-1712) Osmanlı'nın büyük şairlerinden birisidir. Nâbî, eserin başında hamdele ve salveleden sonra Farsça yazılan Câmî'nin kırk hadisini, Farsça bilmeyenlerin istifade etmesi için manzum olarak Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir (Karahan, 1952, s. 361, Özdemir, 2012, ss. 139-154; Sevgi, 1999, s. 11).

Câmî'nin *Çihl Hadis*'ini manzum olarak Türkçeye tercüme edenler arasında Müfîd (?-1726) de bulunmaktadır. Müfîd Efendi, Câmî'nin eserini, rubai vezniyle manzum olarak tercüme etmiştir. Müfîd yazmış olduğu kırk hadisini Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde kaleme almıştır (Sevgi, 1999, s. 14).

Doğum tarihi bilinmeyen Münîf Antakya'da dünyaya gelmiştir. Münîf (?-1742) Câmî'nin kırk hadisini kıtalar halinde Türkçeye tercüme etmiştir. Münîf eserine "Hz. Ali'den rivayet edilen kırk sözünün Türkçeye tercümesidir" ibaresiyle başlamıştır. Eserinde mukaddime ve hatime gibi bölümlere yer vermeden hadisleri tercüme etmiştir (Münîf, 1264; Küçük, 1987; Sevgi, 1999, s. 15).

Osmanlı'da Şeyhülislam olan Seyyid İbrahim (1701-1783), Câmî'nin *Çihl Hadis* eserini ezberlenmesi ve anlaşılması kolay olsun diye Türkçeye tercüme etmiştir. Esere uzunca bir mukaddime ile başlamış olup mukaddimesinde Allah'a hamdü sena, Hz. Peygamber'e salavat ve padişaha övgü de yer almıştır. Eserin tek nüshası British Museum'da bulunmaktadır (Sevgi, 1999, s. 16).

Câmî'nin kırk hadisini Türkçeye çevirenlerden birisi olan Mehmet Zühdî (1854-1914) Efendi, Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Uzun süre memuriyet hayatı yaşamış, çeşitli okullarda din dersi öğretmenliği, Farsça öğretmenliği, icra memurluğu, noterlik, istinaf mahkeme üyeliği, vilayetler matbaası müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. *Zinetü'l-ef'ide* adıyla kaleme aldığı eserinde Câmî'nin tercih ettiği hadislerin metinleri, Câmî'nin hadisler için yazdığı Farsça kıta, Nevâî'nin Harezmi Türkçesiyle yazmış olduğu kıta ve kendisinin Türkçe olarak yazmış olduğu kıtalar yer almıştır (Karahan, 1978, ss. 71-76; Sevgi, 1999, s. 19).

İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanesinde mütercimi bilinmeyen *Erba'in-i Câmî*'nin manzum Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Müellifi Laedri olarak isimlendirilen eserde kısa bir mukaddime de bulunmaktadır. Mukaddimedede bize nimetler veren ve hadisler vesilesiyle bilmediklerimizi öğreten Allah'a hamd, güzel ahlâkıyla bize gönderilen Hz.

Peygamber'e ve açık ve anlaşılır lafızlarla şeriatı koruyan Hz. Peygamber'e ve ashabına Salât-ü selâm olsun, ifadeleri kullanılmıştır (Sevgi, 1999, s. 23).

2. Çihil Hadis'in Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

Daha öncede ifade edildiği gibi kırk hadis eserleri İslâm'ın itikat, ibadet, ahlâk ve hayatın diğer alanlarına dair konuları, insanların anlayacağı sadelikte sunmayı, onlara dini bir bakış açısı kazandırmayı hedeflediği düşünülmektedir. Kırk hadisler din eğitiminde kullanılan, pratik uygulaması olan dini kural ve olguları içermektedir.

Her kırk hadis eserinin, kırk derslik din eğitimi veren bir risale olduğunu söyleyebiliriz. Kırk hadis müellifleri, eserlerinde verilen kırk ders sonrasında insanların belli bir ahlâki düzeye gelmesini hedeflemiştir (Aybey, 2018, s. 213). Hz. Peygamber Müslümanlar için rol model olarak gönderilmiş; sözleri, filleri ve takrirleriyle dini insanlara öğretmiştir. Müslümanlar için örnek olarak gönderildiği bildirilmiştir. *“Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için şüphesiz ki Allah resulünde güzel örneklikler vardır”* (el-Ahzâb 33:21) *“Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin”* (el-Kalem 68:4) ayeti kerimeleri, bu hususu açıkça belirtmiştir. *“Size ayetlerimizi okuyan, sizi arındırıp temizleyen, kitabı ve hikmeti, daha önce bilmediklerinizi öğreten bir peygamber gönderdik.”* (el-Bakara 1:151) ayetleri Hz. Peygamber'in, güzel ahlâki tamamlama misyonuyla gönderildiğini beyan etmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1992, s. 381).

Câmî'nin manzum kırk hadis eserinin, temel İslam ahlâki konularını içeren bir çalışma olduğu kolay bir şekilde anlaşılmaktadır. Eserde yer alan hadisler genel olarak incelendiğinde her bir hadisin iki önermeden oluştuğu görülmektedir. Eserde yer alan kırk hadisten otuz yedisinde birinci önermesinde kul-ahlâk ilişkisi konu edilirken ikinci önermesinde de Allah, inanç ve sosyal hayatla ilgili unsurlar yer almıştır. Üç hadiste Allah'ı zikir, ilim ve annenin öneminden bahsedilmiştir. Kırk hadis geleneğinde ilk defa Abdurrahman Câmî'nin manzum kırk hadis eserinde yer alıp sonraki dönemlerde yazılan kırk hadislerde sıkça kullanılan birçok hadis rivayetinin mevcut olduğu görülmektedir. *“Cennet annelerin ayağı altındadır.”* ve *“Komşusu açken tok yatan bizden değildir.”* (Tirmizi, “Zühd”, 2; İbn Mâce, “Zühd”, 19) hadisleri, konuya örnek olarak gösterilebilir.

Tarih boyunca toplum içerisinde yaşayan fertlerin birlikte ahenkli bir şekilde yaşayabilmeleri için uymaları gereken ortak ilke ve kuralları hep olmuştur. Bu ilkelerin bazıları evrensel bir karakter taşıırken, bazılarının da halkın inanç ve yerel kültüründen beslendiği görülmüştür. İslam dininden kaynaklanan değerler; ayet ve hadislerden istinbat edilmiş olup dini ve ahlâki değerler olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerinden çıkarılan çok sayıda ahlâki değerler, asırlar boyu bireysel ve toplumsal hayatı etkilemiştir (Kostü, 2019, s. 177).

Çalışmamızda incelenen Abdurrahman Câmî'nin *Çihil Hadis* eserinde daha çok bireysel ve toplumsal ahlâki değerleri işleyen hadislerin seçildiği görülmektedir. Abdurrahman

Câmî'nin Hz. Peygamber'in ezberlenmesi kolay, kısa ve vezir hadislerinden seçerek kaleme aldığı ve çok sayıda farklı dillerde tercümeleri olan eserinin, din eğitimi açısından önemli bir kaynak olduğunu ifade edebiliriz. Seçilen hadislerin, geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini koruyan ahlâki değerlerle ilişkili olması, herkese ve her döneme hitap eden evrensel hadislerin seçilmiş olduğunu göstermektedir. Bu hadisler tarih boyunca halk arasında büyük bir rağbet görmüş, çok sayıda kişi tarafından ezberlenmiş, halkın nezdinde popüler olmuştur. Câmî'nin manzum *Çihl Hadis* eseri, din eğitimi açısından incelendiğinde, eserde yer alan hadislerin tamamının insanları iyiliğe ve güzelliğe davet ettiği, toplumda kötülüğe yol açan davranışları da nehyettiği görülmektedir.

Abdurrahman Câmî'nin şair kimliğiyle *Çihl Hadis* eserini manzum olarak kaleme alması, şiir dilini din eğitimine sokması açısından önemli görülmektedir. Osmanlı'da çok sayıda manzum kırk hadis yazılmış ve halkın manzum kırk hadislere rağbet ettiği görülmüştür. Şiir dilinin din eğitimine girerek edebiyat ve sanatla birleştirmesi, insanları etkilediği, eserde verilen mesajın daha iyi anlaşıldığı ve hafızalarda daha kolay yer ettiği düşünülebilir (Ökaş, 2009, s. 1).

Abdurrahman Câmî'nin kırk hadis eserinde dünyevi ve uhrevi gelişimini konu alan ahlâki öğütler, bireylerin toplumsal hayatta uymaları gereken ahlâki kurallar ve kişilerin Allah ve din anlayışlarını düzenleyen tutum ve davranışlarını konu alan hadisler yer almıştır.

Eserde, cemiyet hayatında fertlerin maddi ve manevi varlıklarını paylaşımlarının toplumsal barışı sağlayan unsurlarından birisi olduğu vurgulanmıştır. İslam inancında yer alan zekât, sadaka, yardım etme, borç verme, hediyeleşme gibi paylaşımlar; zenginlik ve fakirlik gibi toplumsal statülerin kardeşlik ve merhamet potasında erimesine sebep olmuş, "biz" bilincini geliştirmiştir. "*Hediyeleşin ki sevginiz artsın.*" (Aclûnî, 1988, s. 319), "*Mümin, komşusu aç dururken karnını doyurmaz.*" (Hindî, 1979, s. 769), "*İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır.*" (Aclûnî, 1988, s. 393) hadisleriyle; insanların maddi imkânlarının paylaşılması tavsiye edilmiştir. İnsanlara faydalı olmanın bir üstünlük, statüsü aracı olduğu belirtilmiştir. Câmî'nin kırk hadisinde başkalarını düşünmeden insanların tek başına mutlu olamayacağı bakış açısı telkin edilmiştir.

Eserde geçen bazı hadislerde dünya malının bir amaç olmadığı, hayırda kullanmak için bir araç olduğu vurgulanmıştır. Zenginlik kavramına farklı bakış açısı getirilerek, zenginlikle duygusal boyut arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. "*Kim altına ve gümüşe kul, köle olursa mel'undur (lanetlenmişlerdir).*" (İbn Mâce, "Zühd", 19), "*Zenginlik, başkalarının elinde olandan ümit kesmektir.*" (Hindî, 1979, s. 41), "*Kanaat tükenmez bir hazinedir*" (Aclûnî, 1988, s. 102) "*Allah rızası için veren, Allah rızası için kötülüğe engel olan, Allah rızası için seven ve Allah için nefret edenin imanı kemâle ermiştir.*" (Miras, 1991, s. 80), "*Allah'ı zikretmenin dışında, dünya ve onda var olan her şey lanetlenmiştir.*" hadisleri dinin dünyaya ve zenginliğe bakışını anlatmıştır. Tarih boyunca hayırda kullanılmayan zenginliğin üstünlük vesilesi olması ve bir statü kabul edilmesi eleştirilmiş, gönül

zenginliğine ve kanaatin önemine vurgu yapılmıştır. Toplum içerisinde insanların ilişkilerinde çıkarın değil Allah rızasının belirleyici olması telkin edilmiştir.

Abdurrahman Câmî, kırk hadisinde İslam adabını öğretmeye yönelik hadislere de yer vermiştir. Sabahleyin erken kalkmak, temizliğe önem vermek, ziyaretlerde ölçülü olmak, hayata ibret nazarıyla bakmak, insanlara yük olmamak, dünyanın geçici olduğunu bilmek, paylaşmayı bilmek gibi hususlarla alakalı öğütler vermiştir. Bu öğütlerle, dünya hayatında başarılı ve huzurlu olmanın yolları öğretilmiştir.

Sonuç

Müslümanların inanç sistemi, toplumsal yaşamda huzur, güven ve birlik içerisinde yaşamayı teşvik etmektedir. Abdurrahman Câmî'nin kırk hadis çalışmasında yer alan hadisler, toplumun huzuruna katkı sağlamayı, birlik ve beraberliğini pekiştirmeyi hedeflemiştir. *“Sizden birisi, kendisi için sevip arzu ettiğini, mü'min kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş sayılmaz.”* hadisi toplumu oluşturan fertlerin kardeş olduğunu ve herkesin birbirini düşünmek zorunda olduğunu belirterek Allah'a imanın bir gereği olduğunu telkin etmiştir.

İnsanlığın var olduğu günden beri toplumları ayakta tutan, fertleri birbirine kenetleyen sosyal değerler her zaman var olmuştur. Her toplumun yapısına ve inançlarına göre değişen bu değerler, tarih boyunca toplumların birlik ve beraberliğinde büyük bir rol oynamıştır. Değerler, toplumların insani ilişkilerini, aile ve örgüt yapılarını, hayatın akışını ve işleyişini, siyasi ve ekonomik yapılarını da etkilemiştir. İnsanın inancı, sahip olduğu değerleri, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde tavır ve davranış olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Abdurrahman Câmî *Çihl Hadis* eserinde din eğitiminin konuları arasında bulunan birçok dini ve ahlâki değere yer vermiştir. Eserde, örnek bir Müslümanın sahip olması gereken vasıfları içeren hadisler etkili bir şekilde sunulmuş, bireylerin sosyal ilişkilerindeki dini tavır ve davranışlarına yer verilmiştir. Edebi bir üslupla kaleme alınan eserde; din eğitiminin başladığı günden beri bireyde davranış haline getirilmesi hedeflenen birçok din ve ahlâk kuralı yer almıştır.

Abdurrahman Camî'nin *Çihl Hadis*'inde toplumsal yaşamda, güvenilen, danışılan, diline ve bakışlarına sahip olan, insanların elinden ve dilinden emin olduğu; insani ilişkilerinde Allah rızasını önceleyen, Allah'ı zikreden, annesini razı eden, daima insanların iyiliğini isteyen bireyler övülmüştür. Kanaatkar ve şükür sahibi olmak, iyi huylu, merhametli, güler yüzlü ve tatlı sözlü olmak, nazik hoşgörülü olmak, hatalardan ders çıkarmak, empati kurmak, iyiliğe teşekkür etmek, iyiliği başa kakmamak, tok gözlü olmak, yardımsever olma, komşuyu gözetme, hediyeleşmek, sözünde durmak, ilimle meşgul olmak gibi davranışlar teşvik edilmiş ve fazilet olarak sayılmıştır. Dünyaya aşırı bağlanma, başkasının hatalarını

araştırma, malayani şeylerle meşgul olma, söz taşıma, cimrilik, öfkeli olmak, gereksiz yere borçlanmak gibi kötü huylardan sakındırılmıştır.

Abdurrahman Câmî'nin XV. asırda kaleme aldığı kırk hadisi ve Türkçe tercümeleri İslam ahlâkının halka ulaşmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu etki Osmanlı'nın yaşadığı coğrafyada daha fazla hissedilmiştir. Kırk hadis risalesinde yer alan hadislerin kısa öz ve ezberlenmesinin kolay olmasından dolayı birçok hadis, kitleler tarafından ezbere bilinmektedir.

Abdurrahman Câmî eserini manzum olarak yazarak şiir dilini kırk hadis geleneğine sokması din eğitimi açısından önemli görülmüştür. Şiir dili tarih boyunca fıkhıta, hadiste ve diğer İslami ilimlerde, hukukta, siyasette, tıptan astronomiye kadar her alanda kullanılmış, manzum eserler kaleme alınmıştır. "Çihl" hadisle birlikte Osmanlı'da kırk hadislerin çoğunlukla manzum olarak yazılmaya başladığı da bilinmektedir.

Şiir dilini iyi bir şekilde kullanan Abdurrahman Câmî, yazmış olduğu eseriyle Osmanlı münevverlerinin dikkatini çekmiş, özellikle eserinin "mazmun" oluşu, şairlerin alana ilgilenmesine vesile olmuştur. Çihl Hadis'in hadisin sanat ve edebi yönü, çok sayıda şairi kırk hadis yazmaya, mevcut kırk hadisleri manzum tercüme etmeye yönlendirmiştir. Abdurrahman Câmî'nin manzum kırk hadisi manzum kırk hadis geleneğinin başlamasına vesile olmuş, çok sayıda kırk hadis manzum olarak kaleme alınmıştır.

Abdurrahman Câmî'nin *Çihl Hadis'i* kırk hadis geleneğinde ilk manzum kırk hadis olması dolayısıyla bu gelenekte yeni bir çığır açmıştır. Eser için seçilen hadislerin bütün zamanlara hitap eden evrensel nitelikli ahlâk ilkelerini kapsamaları dolayısıyla yazıldığı dönemden günümüze kadar farklı zamanlarda tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Türkçe yazılmış kırk hadisler üzerinde büyük etkisi olan eser, önemli bir din ve ahlâk eğitimi materyali olarak görülmektedir. Eserin manzum olarak yazılması çok sayıda Türk şair tarafından tercüme edilmesi, kendinden sonra yazılan kırk hadisleri etkilemesi, eserin din eğitimi açısından önemli bir kırk hadis olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Aclûnî, İ. b. M. (1988). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs* (Cilt 1). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. Ş. (1992). *el-Müsned* (Cilt 2). İstanbul: Çağrı.
- Akdoğan, A. (2004). Bireysel ve toplumsal hayatta ahlâka olan ihtiyaç ve islam. *Ekev Akademi Dergisi* (18).
- Asım, N. *Hadis-i Erbain Tercümeleri*.
- Aybey, S. (2018). Din eğitimi ve öğretiminde kırk hadis geleneği -Nevevî örneği-. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 201-228.
- Ayhan, H. (1997). *Din eğitimi ve öğretimi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Bektaş, E. (1990). Nâbî Şerh-i Çihl Hadis-i Nebi -Kırk hadis tercümesi-. *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları*. ss. 7-72. Şanlıurfa: Elif Matbaası.
- Buhârî, M. b. İ. (2008). *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahih-i Buhari)*. Riyad.
- Câmî. A (1284). *Tercüme-i hadis-i erbain*. Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Kısmı. No: 297.2.
- Çetindağ, Y. (2011). *Ali Şir Nevâi ailesi, çocukluğu ve eğitimi*. İzmir: Kaynak.
- Dağ, B. (2019). *Âşık Çelebi'nin Hadîs-i Erbaîn tercümesi (İnceleme-tenkitli metin)*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Heysemî, E. H. N. (1967). *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Cilt X). Beyrut.
- Hindî, A. b. M. (1979). *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Mâce, E. A. (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı.
- Karahan, A. (1952). *Camî'nin Erbaini ve türkçe tercümeleri* (Cilt 4).
- Karahan, A. (1954). Türk edebiyatında Arapçadan nakledilmiş kırk hadis tercüme ve şerhleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4.
- Karahan, A. (2002). Kırk Hadis., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 25, s. 468). Ankara: TDV.
- Kaska, Ç. (2020). Abdurrahman Câmî'nin Çihl Hadîs adlı eseri. *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, 8(22), 237-254.
- Korkmaz, S. (2001). Nâbî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi. *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Kayseri: Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Yayınları.
- Kostü, A. (2019). İmam Nevevî'nin "Kırk Hadis" adlı eserinde değerler eğitimi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 177-194.
- Köprülü, M. (2003). *Edebiyat araştırmaları II*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Kudâî, E. A. (1968). *Müsnedü's-şihâb* (Cilt I). Beyrut.
- Küçük, S. (1997). Münîf'in kırk hadis tercümesi. *Türkojoloji Dergisi*, 12(1), 89-105.
- Macit, M. (1991). Molla Câmî'nin Osmanlı edebiyatına tesiri-I. *Erdem VII, VII(XX)*, 519-529.
- Miras, K. (1991). *Tecrid-i sarîh tercümesi*. (Cilt 1). Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Müslim, E. H. M. H. (2006). *el-Câmi'ü's-sahîh*. Riyad.
- Nâbî, Y. (t.y.) *Hadis-i erbain tercümesi*. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, 1273/1, 2+1b-5a.
- Nesâî, E. A. (1992). *Sünen* (Cilt 1). İstanbul: Çağrı.
- Nevâî, A. (1311). *Terceme-i hadis-i erbain*. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi.
- Özdemir, H. (2012). Nâbî'nin kırk hadis tercümesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmalar Dergisi*, (6), 142-153.
- Özsoy, Y. (2019). *Ali Şir Nevâî ve Terceme-i hadîs-i erbaîn adlı manzum hadis tercümesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Sevgi, A. (1999). Molla Câmî'nin "Erbaîn"i ve Türkçe manzûm tercümeleri. *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (5), 1-50.
- Şahin, E. (2007). Klâsik Türk edebiyatında Fuzûlî biyografileri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 507-508.
- Tirmizî, E. İ. (1962). *el-Câmi'ü's-sahîh*. Mustafa Halebi Baskısı.
- Uludağ, S. (2014). Câmî. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. Eskişehir: Kültür Başkenti Ajansı (TDKB).
- Yıldız, F. (2013). İslami ilimler, divan edebiyatı ve tasavvuf geleneğindeki yeriyile tarihten günümüze popüler hadis kitapları: Kırk hadisler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(21), 407-455.
- Yüceer, M. (2002). *Hadis ilmi açısından Osmanlı manzum hadis edebiyatında yer alan rivâyetler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslami Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.